

Ю. В. Громик – кандидат філологічних наук,
доцент кафедри історії та культури української мови
Східноєвропейського національного університету
імені Лесі Українки

Словозміна прикметників у поліській говірці села Липне¹

*Роботу виконано на кафедрі історії та культури
української мови ВНУ ім. Лесі Українки*

Здійснено опис прикметникової словозміни в поліській говірці села Липне, простежено особливості ад'єктивного формотворення, з'ясовано чинники впливу на існування діалектних відмінностей у досліджуваній формотвірній системі.

Ключові слова: говірка, словозміна, прикметник, словоформа, флексія, граматична аналогія, фонетична інновація.

Громик Ю. В. Словоизменение имен прилагательных в полесском говоре села Липно. Осуществлено описание словоизменения имен прилагательных в полесском говоре села Липно, прослежены особенности адъективного формообразования, выяснены факторы влияния на существование диалектных различий в исследуемой формообразовательной системе.

Ключевые слова: говор, словоизменение, имя прилагательное, словоформа, флексия, грамматическая аналогия, фонетическая инновация.

Hromyk Yu. V. Word Modification of Adjectives in Polissian Dialect of Lypne Village. The article presents a description of adjectival word modification in polissian dialect of Lypne Village, traces the specificity of substantive formations and points out the factors which condition the dialectic differences in the researched formative system.

Key words: dialect, word modification, adjective, word form, flexion, grammatical analogy, phonetic innovation.

Постановка наукової проблеми та її значення. Вивчення словозміни прикметників на матеріалі кожного українського говору потрібне для повного уявлення про українську систему ад'єктивного формотворення.

Характерні особливості словозміни прикметників на матеріалі фольклорних текстів із Західного Полісся окреслила Р. С. Зінчук [1]. Чимало явищ ад'єктивного формотворення з говірок поліського ареалу проаналізувала у своїх працях Н. П. Прилипко [2; 3; 4]. Проте досі

---

¹ Село Липне (місцеві варіанти назви – *Липни, Липн'ї*) належить до Ківерцівського району, Волинської області.

словозміна прикметників у півноукраїнських діалектах не стала об'єктом спеціального системного дослідження.

Говірка села Липне розташована в ареалі середньополісько-західнополіського пограниччя, проте на всіх мовних рівнях домінують ознаки, релевантні для середньополіського діалекту.

Мета дослідження – максимально повне виявлення та аналіз діалектних відмінностей у системі словозміни прикметників у говірці села Липне.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. У липенській говірці в системі словозміни прикметника діалектні відмінності простежено в цілому ряді відмінкових форм. Прикметники чоловічого роду твердого різновиду в називному (знахідному) відмінку однини представлені усіченими формами з флексією *-и*, що виникла внаслідок повної редукції кінцевого [й]: *твёрди д'іван, мн'ак'і пиріг, нови гавтобус, мулуді чулувійк, малі зарібок, чиристві хліб, добри к'іс'іл', зилєни ц'в'єт, сіви д'ід, багати сус'ід, дубови слин, голи як гил', тёмни свєдир, чужі кит, л'єви бик, ругати вил, чирн'ави хлопци, круті зайезд, хулодни сик бирезуви, сирдіти гусак, шчодри вєчор, старі кин' та ін.*; відповідно прикметники м'якого різновиду мають флексію *-і* того ж походження: *ран':і чуснік, сін'і шал', сиред'н'і син, турічн'і сн'іг, вєрхн'і бál'ок, жит'н'і хліб, кут'н'і зуб, гус'ін':і плашч, пут'н'і чулувійк, встат'н'і рубєл', пиред'н'і зуб, ніз'н'і биркос, думашн'і сир, вчурашн'і боршч, куліс'н'і пустіл та ін.* Закінчення *-і* представлене також у прикметниках з основами на історично тверді задньоязикові на фарингальний унаслідок послідовного розвитку звукосполук **гы, *кы, *хы* в [г'і], [к'і], [х'і]: *дуруг'і пударок, довг'і вóлос, далєк'і рóдич, ниск'і слінчик, бліск'і сус'ід, гуск'і в пличах пинджак, широк'і стил, лєхк'і в'єршик, висок'і хлопци, нувейк'і трахтурец, крипєцк'і чулувійк, слипєйк'і хлопчик, гурк'і гурок, лих'і мишок, тїх'і хлопчик та ін.* Простежено наслідок вирівнювання прикметника історично м'якого

різновиду відмінювання за зразком твердої групи: *пурóжни двир*, натомість у випадку *рід 'н'і д'áд'ко* аналогія діяла у протилежному напрямку.

Короткі форми якісних прикметників чоловічого роду представлено прикладами *він'он*, *пувін'он*; у фольклорних текстах засвідчено ще два випадки: *Гу по́ли гувéс рас'óн / а наш всéйк'і рид крас'óн*. Структури *він'он*, *пувін'он*, *рас'óн*, *крас'óн* відбивають розвиток [e] > [o] із м'якшенням попереднього передньоязикового консонанта, пор. в інших випадках: *кл'он*, *вирт'óно*, *кус'т'óр*, *куз'óл*, *вишин'óви*, *війт'ор* та ін. Короткі форми відносних прикметників чоловічого роду обмежено прикладами *шчавл'ів боршч*, *ма́кув ц'в'ит*. Присвійні ж прикметники чоловічого роду представлені тільки короткими формами: *Васил'ів хлóпиц*, *Пéт'ув ба́т'ко*, *сус'ідув субáка*, *Нéл'ушчин з'ат'*, *ма́чушин син*, *На́д'ін свéкор* та ін.

Прикметники середнього роду в називному (знахідному) відмінку однини, крім стягнених форм із закінченнями *-е* типу *чужé гóре*, *сирéд'н'е гукнó*, *ра́нишин'е мулукó*, *гус'ін':е со́нце* та ін., представлені повними нестягненими формами з колишньою флексією м'якого різновиду *-ейе*. Закінчення *-ейе* виступає незалежно від характеру кінцевого приголосного основи і в наголошеній позиції загалом домінує: *мулудéйе винó*, *дит'а ше зус'óm малéйе*, *дит'а слабéйе*, *тил'а слипéйе*, *чужéйе с'íно*, *чúдо старéйе* та ін., у ненаголошеній же трапляється значно рідше: *те ж мурóз'ане хулóднейе*, *дит'а так'é сирдúтейе* та ін. У прикметниках з основами на історично тверді задньоязикові та фарингальний спостережено вторинну м'якість цих приголосних перед флексією: *ширóк'е по́ле*, *гúск'е плáт':е*, *лéхк'е видрó*, *сúпк'е йáблико*, *ма́сло вже гúрк'е*, *с'о винó дуруг'éйе* та ін. Результати різноспрямованої граматичної аналогії засвідчено у випадках *пурóжне видрó*, *рід'н'е дит'а*.

Прикметники чоловічого та середнього родів у родовому відмінку однини (а також при іменниках-назвах неістот, які у знахідному однини мають форми, співвідносні з родовим) представлені усіченими формами на

-о: ду мулудó чулувй́ка, ни йїднó сіво вóлоса, хулóдно буршчú найівса, прудáв старó кун'á, купів нувó трахтурцá, буў у бліско сус'іда, вінису старó стулá, ни йїж гуркó гуркá, ни йїднó видрá пурóжно, встáт'н'о рубл'á, куліс'н'о приставл'én':а ни памитáйу, вірвав пирéd'н'о зúба, бáчив далéко рóдича, найівса вчурáшн'о буршчú, ду малó дит'áти, ду чужó с'іна, такó сїпкó йáблика нимá, забúв рїд'н'о бáт'ка, зварú шчавл'óво боршчú, нимá Васил'óво хлóпца, ду Нел'ушчино двурá та ін. Такі структури засвідчують результат повної втрати у флексії фарингального [ґ] в інтервокальній позиції та наступного стягнення довгого голосного: [ого] > [о:] > [о].

У давальному та місцевому відмінках однини прикметники чоловічого і середнього родів фіксовані з закінченням -ом, яке, з огляду на наявність у системі словозміни прикметника інновацій фонетичного походження, можна кваліфікувати як результат усічення історичної флексії давального відмінка -ому або як історичне закінчення місцевого відмінка, що за аналогією могло бути перенесене на форми давального: д:алá нувóm чулувй'їку, пириказáла далéком рóдичу, такóm малóm дит'áти, мулудóm начáлнику, слипóm старцú занислі, рїд'н'ом дит'áти, сирéd'н'ом сїну далá, на нувóm мн'їсни, на твэрдом матрáси, пу турїчн'ом снїгú, на с'в'їжом мáсли, на жóвтом пискú, пу старóm дэрви, в гус'ін':ом плашч'ї, на вчурáшн'ом мулуц'ї, в чїстом пóли, на пурóжном мн'їсци та ін.

Прикметники жіночого роду в називному відмінку однини, окрім стягнених форм із флексією -а типу хулóдна вудá, бй́ла сук'énка, с'в'їжа смитáна, гúска бл'úска та ін., представлені також повними нестягненими формами із закінченням -айа, яке активніше засвідчене в наголошеній позиції: ше ж зус'óm мулудáйа, такá малáйа вірусла, с'а курóва худáйа, чужанїца чужáйа, йа крéпко слабáйа, да вже йа старáйа, зузúл'а рабáйа та ін., у ненаголошеній же трапляється рідше: д'івчинка такá чирн'áвайа, вунá ше д минé стар'їшайа та ін. Результати різноспрямованої граматичної аналогії відбито у випадках пурóжна хáта, рїд'н'а мáти.

У знахідному відмінку однини прикметники жіночого роду також мають і стягнені форми з флексією -у типу *густу питр'авку, багату вдув'ицу, по́вну куруб'и́у, чирн'áву д'івчину, го́лу бр'итву, нув'у ху́стку, ба́бс'ку ку́ртку* тощо, і повні нестягнені форми з переважно наголошеним закінченням -у́йу: *малу́йу сис'тру, дуруг'у́йу маши́ну, в нув'у́йу хату, в чуж'у́йу сим'и́у, слипу́йу ба́бу, слабу́йу жи́нку, в до́бруйу по́ру* та ін.

Форми родового відмінка однини прикметників жіночого роду мають закінчення -ей, яке постало шляхом редукції [i] з історичної флексії м'якого різновиду -єи, що за аналогією перенесена була й на тверду групу: *ду б'и́лей бир'ези, ду чуж'е́й жи́нк'і, нима́ мал'е́й д'івчинк'і, уд баг'атей ситр'и́, з го́лей х'ати, з нув'е́й х'ати, ду пур'ожней скр'и́н'і, с прам'е́й дур'ог'і, бис хул'одней вуд'и́, нима́ ч'истей сур'ог'к'і, ду те́мней но́чи, з ра́н':ей бу́л'би, з учура́шн'ей за́тирк'і, зу вст'ат'н'ей си́ли, ж:и́т'н'ей мук'і́, ду р'ид'н'ей ма́тири* та ін.; задньоязикові та фарингальний приголосні перед флексією засвідчені у своїх пом'якшених варіантах: *з вил'і́к'ей х'ати, лих'е́й до́ли зазн'ала* та ін.

У давальному та місцевому відмінках однини прикметники жіночого роду представлені закінченням -ей, яке збігається з колишньою флексією давального однини м'якого типу відмінювання і могло бути підтримане аналогічним впливом з боку форм родового відмінка: *дай мал'е́й сис'тр'і, мулуд'е́й жи́нці, мин'і мулуд'е́й, б'и́'ідней сирут'і, р'ид'н'ей ма́тири, в нув'е́й х'ати, в страшн'е́й бид'и́, в пик'учей круп'и́ви, ну прам'е́й дур'ози, в нув'е́й кум'и́рци, в пур'ожней х'ати, на ж'и́т'н'ей му́ц'і, на дум'ашн'ей смит'ани, а також на вис'ок'ей гур'і, в дуруг'е́й маши́ни, в шир'ок'ей спудн'и́ци* та ін.

У формах орудного відмінка однини також простежено уніфікацію закінчень на основі м'якої відміни, у зв'язку з чим у наголошеній позиції представлено флексію -ейу: *ш чуж'е́йу жи́нкуйу, з мал'е́йу су́мк'і́йу, мулуд'е́йу хадз'а́йкуйу, слаб'е́йу руко́йу, раб'е́йу ку́ркуйу, прам'е́йу дур'ог'і́йу, страшн'е́йу б'и́л':у, дуруг'е́йу маши́нуйу* та ін., а в ненаголошеній – її фонетично зумовлені варіанти, що засвідчують підвищення і звуження артикуляції

ненаголошеного [e], зокрема *-ійу* у формах м'якого різновиду та після вторинно пом'якшених задньоязикових і фарингального: з *р'ан'ійу бул'бийу, з р'ід'н'ійу систро́йу, вст'ат'н'ійу кр'ішк'уйу, шир'ок'ійу пулус'ойу* та ін., в інших випадках – *-ийу*: *хул'однийу вуд'ойу, м'окрийу рук'ойу, ч'орнийу х'устк'уйу, в'реднийу к'урк'уйу* та ін.

У говірці домінують повні членні форми називного (знахідного) відмінка множини прикметників твердого різновиду із флексією *-ийа*, яка, очевидно, зберігає зв'язок із колишнім закінченням називного (знахідного) відмінка множини прикметників жіночого роду *-ыя*: *мал'ійа д'іти, мулуд'ійа л'уде, стар'ійа гр'оши, крив'ійа н'ог'і, д'іти слаб'ійа, зулут'ійа пирсн'і, б'ілийа сук'інк'і, пух'овийа пир'іни, пур'ожнийа в'їдра, ж'овтийа квітк'і, нув'ійа хат'і, чуж'ійа л'уде, вис'елийа пис'н'і* та ін. У формах м'якого різновиду, а також після вторинно пом'якшених задньоязикових натомість представлено закінчення *-ийа*: *р'ан':ійа й'аблика, вчур'ашн'ійа куп'ійк'і, тур'ічн'ійа й'агуди, сир'ед'н'ійа д'іти, пир'ед'н'ійа з'уби, дуруг'ійа густ'інци, лих'ійа мишк'і, т'ійа дал'ек'ійа с'ела, вил'ік'ійа г'обсти* та ін.

Спорадично нестягнені форми прикметників у називному (знахідному) відмінку множини засвідчено з закінченнями *-ийе, -ійе*, які можуть бути кваліфіковані як закономірні для місцевої говірки рефлекси колишніх флексій знахідного множини прикметників чоловічого роду *-ыѣ, -ѣѣ*, пор.: *д'іти булі мал'ійе, с'о л'уде чуж'ійе, р'ан':ійе гурк'і* та ін.

У стягнених формах твердої групи засвідчено флексію *-и*: *нув'і трахтур'а, й'ак'ійас' ж'овти штан'і, вис'ели л'уде, т'емни к'оси, сирд'іти так'і вс'і, пур'ожни гавт'обуси* та ін., натомість у м'якій групі та після вторинно пом'якшених задньоязикових і фарингального – закінчення *-і*: *р'ан':і пташк'і, вст'ат'н'і гр'оши, р'ід'н'і д'іти, дал'ек'і р'одичи, шир'ок'і п'олуси, так'і дуруг'і рушник'і* тощо.

У непрямих відмінках множини діалектні відмінності виявлено у прикметниках з основами на фарингальний та задньоязикові консонанти, які

зазнають вторинного пом'якшення, пор. Р.: з *тих далék'ix с'іл, биз дуруг'ix пудáркив, з гúск'ix штанів* та ін., Д.: *бліск'ім л'úд'ам, висók'ім хлóпцям, дóвг'ім язика́м* та ін., М.: *на дуруг'ix машинах, пу висók'ix дирéвах, пу лéхк'ix рубóтах* та ін.

В орудному відмінку множини прикметники твердого різновиду мають флексію *-ими*: з *мали́ми дит'мі́, криві́ми нуга́ми, лі́сими чулуви́ками, старі́ми дида́ми* та ін.; у формах м'якого різновиду, а також у прикметниках з основами на фарингальній і задньоязикові представлено закінчення *-іми*: *ра́н':іми пташи́ками, с:ирéд'н'іми сина́ми, пирéд'н'іми зуба́ми, дуруг'іми машинка́ми, за вилі́к'іми зарі́бками, ва́жк'іми сумка́ми* та ін. Зрідка трапляються форми орудного множини із флексіями *-има, -іма*, які зберігають зв'язок із колишньою двоїною: з *го́лима рук'і́ма, ті́ма зазд́рен:има гучі́ма, вста́т'н'і́ма груші́ма, за вилі́к'і́ма груші́ма* та ін.

Висновки. Більшість проаналізованих явищ діалектної словозміни – власне українські інновації, ареал яких здебільшого продовжується в решті північноукраїнських говірок. Причинами появи морфологічних інновацій стали регулярні фонетичні процеси, а також граматична аналогія. Виразних морфологічних архаїзмів у говірці збережено порівняно небагато, хіба що відзначено більшу продуктивність фонетично видозмінених давніх флексій.

Література

1. Зінчук Р. С. Особливості ад'єктивної словозміни у західнополіських говірках (на матеріалі записів місцевого фольклору) / Р. С. Зінчук // Волинь філологічна: текст і контекст. Західнополіський діалект у загальноукраїнському та всеслов'янському контекстах : зб. наук. пр. – Вип. 4. – Луцьк : РВВ «Вежа» ВДУ ім. Лесі Українки, 2007. – С. 384–389.
2. Прилипка Н. П. До характеристики діалектних прикметникових флексій (родовий відмінок однини) / Н. П. Прилипка // Українська діалектна морфологія. – К. : Наук. думка, 1969. – С. 152–158.
3. Прилипка Н. П. Називний відмінок однини прикметників чоловічого роду в говорах української мови / Н. П. Прилипка // Праці XII республіканської діалектологічної наради.– К. : Наук. думка, 1971. – С. 221–233.
4. Прилипка Н. П. Форми називного відмінка однини прикметників середнього і жіночого роду в говорах української мови / Н. П. Прилипка // Українська лінгвістична географія. – К. : Наук. думка, 1966. – С. 103–110.